

פרשת ויצא

"וַתֵּרָא רַחֵל פִּי לֹא יָלְדָה לְיַעֲקֹב וַתִּקְנֶה רַחֵל בְּאֲחֻזַּתָּהּ וַתֹּאמֶר אֵל יַעֲקֹב הִבֵּה לִּי בָנִים וְאִם אֵין מִתָּה אֲנֹכִי: וַיַּחַר אָף יַעֲקֹב בְּרַחֵל וַיֹּאמֶר הַתַּחַת אֱלוֹקִים אֲנֹכִי אֲשֶׁר מָנַע מִמֶּךָ פְּרִי בֶטֶן: " (בראשית ל:א-ב)

בראשית רבה (וילנא) פרשת ויצא פרשה עא

ויחר אף יעקב ברחל, רבנן דרומאה בשם ר' אלכסנדר ב"ר יוחנן אמר (איוב טו) החכם יענה דעת רוח, זה אברהם, (בראשית טז) וישמע אברהם לקול שרי, וימלא קדים בטנו, זה יעקב, ויחר אף יעקב ברחל ויאמר וגו', א"ל הקדוש ברוך הוא כך עונים את המעיקות חייך שבניך עתידים לעמוד לפני בנה, ויאמר התחת אלוקים אנכי אשר מנע ממך פרי בטן, ממך מנע ממני לא מנע, אמרה לו כך עשה אביך לאמך לא חגר מתניו כנגדה, אמר לה אבי לא היה לו בנים אבל אני יש לי בנים, אמרה לו וזקינך לא היה לו בנים וחגר מתניו כנגד שרה, אמר לה יכולה את לעשות כשם שעשתה זקנתי, אמרה לו מה עשתה אמר לה הכניסה צרתה לתוך ביתה, אמרה לו אם הדבר הזה מעכב הנה אמתי בלהה בא אליה ואבנה גם אנכי, מה זו נבנית על ידי צרתה אף זו נבנית על ידי צרתה...

רש"י

התחת אלוקים אנכי - וכי במקומו אני: אשר מנע ממך - את אמרת שאעשה כאבא, אני איני כאבא, אבא לא היו לו בנים אני יש לי בנים, ממך מנע ולא ממני:

רמב"ן

הבה לי בנים - אמרו המפרשים (רש"י, וראב"ע) שתתפלל עלי. ואם אין מתה אנכי - לשון רש"י שמי שאין לו בנים חשוב כמת, והוא מדרש רבותינו (ב"ר עא ו). ואני תמה, אם כן למה חרה אפו ולמה אמר התחת אלוקים אנכי, ושומע אל צדיקים ה'. ומה שאמר, אבא לא היו לו בנים אני יש לי בנים, ממך מנע ממני לא מנע, וכי הצדיקים אינם מתפללים בעד אחרים, והנה אליהו ואלישע התפללו בעד נשים נכריות (מ"א יז כא, ושם ב ד טז)?

ונראה שבשביל זה תפסוהו רבותינו, אמרו בבראשית רבה (עא ז) אמר לו הקדוש ברוך הוא כך עונין את המעיקות, חייך שבניך עתידין לעמוד לפני בנה:

ועל דרך הפשט אמרה רחל ליעקב שיתן לה בנים, ובאמת דעתה לאמר שיתפלל עליה, אבל שיתפלל עליה עד שיתן לה בנים על כל פנים, ואם אין שתמית עצמה בצער. דברה שלא כהוגן בקנאותה, וחשבה כי באהבתו אותה יתענה יעקב וילבש שק ואפר ויתפלל עד שיהיו לה בנים שלא תמות בצערה. ויחר אף יעקב - שאין תפלת הצדיקים בידם שתשמע ותענה על כל פנים. ובעבור שדברה דרך געגועי הנשים האהובות להפחידו במיתתה חרה אפו, ולכן אמר לה שאינו במקום אלוקים שיפקוד העקרות על כל פנים, ואיננו חושש בדבר, כי ממנה נמנע פרי הבטן ולא ממנו, וזה ליסר אותה ולהכלימה. והנה הצדקת בראותה שלא תוכל להסמך על תפלת יעקב, שבה להתפלל על עצמה, אל שומע צעקה, וזהו וישמע אליה אלוקים (להלן פסוק כב):

צרור המור

ואולי חרה ליעקב על שאמרה הבה לי בנים שנראה שהיתה עושה ממנו אלוה. ולכן אמר לה התחת אלוקים אנכי אשר מנע ממך פרי בטן. כלומר אף על פי שאהיה במקום האלוקים לדברים אחרים. זה לא מסרו לשום שר ואדם אלא הוא בידו. כמו שאמרו שלשה מפתחות ביד הקדוש ברוך הוא של חיה ושל גשמים ושל תחיית המתים. וזהו אשר מנע ממך פרי בטן כי הוא המונע והנותן ולא אחר. ואולי רחל לא היתה דעתה כמאמרה אלא שיסייעה בתפלתו ובהתחכמותו. כמו הבה נתחכמה לו. כי היא כוונתה היתה לשם שמים. וכן מצאתי במדרש שאם אמרה תנה לי בנים לא היתה לה תקומה. אבל אמרה הבה לרמוז כנגד הקדוש ברוך הוא.

אלשיך

ואפשר כי אמרה בלבה אולי מה שציערתי את יעקב שידי היתה בהחליף את לאה ומסרתי לה סימנים שילם לי אלוקים שעל כן לא ילדתי ממנו על אשר חטאתי לו, וזהו אומרו ותרא כי לא ילדה ליעקב על כן ותקנא באחותה, באמרה אני שלא הייתי כלי האומנות מהרמאות רק שעזרתיך אני לוקה, והיא בעלת הדבר רבת בנים, אז ותאמר לו אחר כי בשלך הצער הזה עלי, מושיע אין בלתיך, כי בהתפללך עלי יראה ה' כי עברת על פשעי ויהיה לי בנים, ואם אין מתה אנכי כי אחזיק בקנאה על אחותי ותמשך שנאה ותחרות ואתחשב למתה בחיי בעון זה:

אז השיב לה ואמר התחת אלוקים אנכי שאמרת הבה לי בנים, ועל אשר אמרתי מתה אנכי, אל תחוש, שלא על עון זה לא ילדת שתקנאי, כי הלא אינך מצווה על פריה ורבייה, וכזכרתיך אם ילדת זכרתיך עתה, באופן כי אשר מנע ממך פרי בטן בלבד, כלומר בחינת פרי לא בחינת חיוב כי אינך חייבת ולא חסרת זכות:

של"ה פרשת ויצא תורה אור

כו. וזאת מלפנים בישראל, שהיה הקדוש ברוך הוא מתאווה לתפלתן של ישראל, ועל כן היו עקרות באבות ובאמהות כדי שיתפללו (יבמות סד א). וזה היה בארץ הקדושה, כי שם חפץ השם יתברך בתפלה, כי התפלה מתעורר וגורם יחוד השם למעלה כמבואר ליודעי חן, והתפלה נעשית עטרה, כי ארץ הקדושה היא ארץ אשר ה' דורש חלק ה'. אבל דבר זה לא שייך בחוץ לארץ שהיא ארץ העמים תחת ממשלת השרים, ומה חשק יהיה להקדוש ברוך הוא בתפלתם לעשות חבור למעלה, כי אז יתערב זר בתוכו שהוא השר החיצוני אשר תחתיו יושב המתפלל. על כן זאת העצה היעוצה לשלוח התפלה לארץ ישראל, ומשם לירושלים, ומירושלים לבית המקדש, ומבית המקדש למקום קודש קדשים, ומשם לשער השמים כמו שאמרו רבותינו ז"ל (ברכות ל א). וזהו ענין ישראל שבחוץ לארץ עובדי עבודה זרה בטהרה הן (עבודה זרה ח א), כי בעונותינו הרבים הם יושבים תחת רשות השרים שהם אלהי העמים עבודה זרה, אבל לבן של ישראל לשמים. והאריך בזה הפרס (שער ח' פ"ב) וגם אני הארכתי בזה במקום אחר (פרשת בשלח אות יא - יד).

כו. אשר בזה מובן ענין פלפול רחל ויעקב, 'הבה לי בנים' (בראשית ל, א), 'ויחר אף יעקב ברחל' (שם שם, ב). ולכאורה יש לתמוה, מה חרי האף הזה, והלא רחל במה שאמרה 'הבה לי בנים' שאלה כהוגן, כי כוונתה היתה שיתפלל עבורה. ואיך הבין יעקב קושיית התלמוד למה היו האבות והאמהות עקרות, כי עשה השם יתברך זה שהתאוה לתפלתן, ובודאי ידע יעקב כל זה, ואם כן למה חרה אפו. אלא הענין, יעקב אמר לרחל (שם) 'אשר מנע ממך פרי בטן', כלומר, אין הכוונה שמתאוה לתפילה אלא המניעה הוא ממך, מצד איזה עונש שאת עקרה. דאין לך לומר שהוא בעבור שמתאוה להתפלה, שזה אינו שייך אלא הדר בארץ שהיא חלק ה', אבל אנחנו עתה בחוץ לארץ שהיא תחת ממשלת השרים, בודאי לא מתאוה להתפילה. וזהו כמו שאמר (שם) 'התחת אלוקים אנכי', כלומר, אין אנחנו יושבים תחת חלק ה' שהיא ארץ ישראל.

כלי יקר

התחת אלוקים אנכי. לפי שרחל אמרה היה לך להתפלל עלי, ויעקב השיב לה וכי בעבור זה אמרת הבה לי בנים, משמע על כל פנים וכי בטוח אני שיקבל ה' תפילתי כי אולי יגרום החטא שישכך ה' בענן לו מעבור תפילה, כי כל מי שנתקבלה תפילתו דומה כאילו עומד תחת אלוקים ממש ואין שום דבר חוצץ בינו לבין אלוקים, אבל בזמן שאין תפילתו נשמעת דומה כאילו יש מסך מבדיל וחוצץ בינו לבין אלוקים, ולכך אמר אשר מנע ממך פרי בטן כי מאחר שמנע ממך ולא ממני אם כן ודאי יודע ה' שיש בכך איזה עוון אשר גרם למנוע ממך פרי בטן, ואותו עוון יסכך בלי ספק מעבור תפילה. מיד נתנה רחל אל לבה לפשפש במעשיה איזה עוון גרם לה ולא מצאה כי אם מדת הקנאה שהיתה בה, שנאמר ותקנא רחל באחותה וחשבה שעוון זה גרם לה שלא הועילה תפילת יעקב על כן נתנה אל לבה לשוב בתשובה להטות אל קצה האחרון בדבר שחטאה בו, והוא שמתחילה נתקנאה אפילו באחותה ואחר כך לא נתקנאה אפילו בשפחתה על כן אמרה שבזכות שאכניס צרתי לביתי ואבנה גם אנכי ממנה:

ותרא רחל כי לא ילדה ליעקב ותקנא רחל באחותה פירש רש"י

שאמרה לולא שהיא צדקה ממני לא זכתה לבנים. צריך להבין למה לא קנאה בה רק אחר שילדה בן רביעי. גם להבין למה אמרה לאה הפעם אודה ה' ולא נתנה הודאה על הבנים שילדה קודם, ורש"י כי מפני שנטלה חלקה בבנים. ולי נראה ע"פ מה שכתבתי במק"א להבין דחזקה אמרה כי ראה ה' בעניי כי עתה יאהבני אישי, ואח"כ אמרה כי שמע ה' כי שנואה אנכי, וצריך להבין הלא כבר אמרה כי עתה יאהבני אישי, ואין אח"כ אמרה כי שמע ה' כי שנואה אנכי, וגם [צ"ל] שינוי השלשון כי ראה ה' בעניי ופעם שניה אמרה כי שמע ה'.

ג"ל עפ"מ"ש רמב"ן ויאהב גם את רחל, שלא שנה את לאה רק שאהב את רחל ביותר, או שבאמת היה לו שנואה עליה מאחר שרמחה אותה, וה' ידע כי כוונתה לשם שמים להעמיד בנים, ונ"ל אם כי היה לו ליעקב סיבה על לאה אבל לא הראה לה שנואה ואיכה, אלא שהיא מראה אהבה לרחל ביותר, אבל לא הכירה בו כי יש לו בלבו עליה, ולכן כשילדה בן ראשון אמרה כי ראה ה' בעניי, כי מערה על חביבותיה דבעלה לרחל ביותר נתן לי בן, כי עתה יאהבני אישי ויהיה לו אהבה אלי, אבל ראתה אח"כ שילדה בן כי עדיין לא הראה לה אהבה יתירה, הכינה כי יש לו שנואה בלבו, וקשה ביותר להוציא שנואה מלב האדם מלמצוא אהבה בלב האדם שאינו שנוא ולא אוהב, וכ"ש להוציא שנואה מלבו ולמצוא אהבה מן הקצה אל הקצה, חת שנואה אהבה. ולכן כשילדה בן שני אמרה כי שמע ה', שהוא יור לטוף דבר יודע מה שבלב בעלה כי שנואה אנכי ויתן לי גם את זה כדי להוציא השנואה מלבו, אבל עדיין לא ידבק בי, ואם כי שנואה אין כאן ע"י שילדתי שני בנים אבל אהבה גם אין כאן, ולכן בכך שלישי אמרה הפעם ילדה אישי

אלי, שתחת שנואה [נהיה] אהבה כי ילדתי לו שלשה ובתלוא זמני תחזוק אהבה בלבו, כן נ"ל והוא נכון מאוד:

ואומר מעתה, כל [זמן] שהיא צריכה להולדת בנים מפני ששנואה ואינה אהובה לא נתנה הוראה לה, כי לרבו ית"ש לבקש הנדרף ולרחם על המעונים וכבושים, אבל כשילדה בן רביעי אחר שכבר ראתה כי ילדה אישה לה זה חסד חכם, ואמרה הפעם אודה ה' כנ"ל, ואיחא במדרש [ויק"ר כ, ט] אלקים יבקש הנדרף, אפילו נדרף רשע, ולכן לא קנאה רחל באחותה מיד שהיא צדקה ממנו, דאין זה הוכחה, כי מפני שראתה ד' שהיא שנואה. לכן תבע עלבונה ויפתח רחמה כדי שחיה אהובה, אבל כשילדה בן רביעי אחר שכבר הייתה אהובה אמרה לולי שצדקה ממני לא ילדה לו גם את זה, ולכן ותקנא באחותה. ויש ליתן טעם בזה דבראובך ושמעון רח"כ ותקנא, ובלוי על כן קרא שמו, ועיין רש"י. כי יעקב לא רצה להקרות שם לראובן ושמעון שלא לחוק דבריה כי שנואה היא ואינה אהובה, ע"כ ותקנא, אבל בלוי רצה להורות לה כי ילדה אליה ע"כ קרא הוא שמו לוי, ואחי שפיר הכל:

ותרא רחל כי לא ילדה ליעקב וכו' ותאמר אל יעקב הבה לי בנים וכו', ויחר אף יעקב ברחל ויאמר התחת אלקים אנכי. הדקדוקים רבו במ"ש וחרא רחל כי לא ילדה ליעקב, הוא אריכות, פשיטא שיעקב לא ילדה. גם שאלתה הבה לי בנים כאלו היה בידו, הול"ל התפלל עלי אולי ישמע ה'. גם למה חרה אף יעקב, ובמדרש [נפש טו, י] מענשו וכי כך משיבים לעשוקים, ועיין רמב"ן:

ונ"ל הנה פתח ה' את רחם לאה כי ראה ששנואה היא ליעקב ורחל עקרה,

דאם יהיה לשניהם בנים לא תפוק השנואה מלאה שהרי שניהם שוים לבנים, ועיין רמב"ן כי יעקב שנואה שחשדה שלא לשם שמים החכונה, וה' ידע כי כוונתה לשם שמים לכן פתח רחמה. והנה אחר שראה יעקב כי ה' ריחם אותה נחבר לו שכונתה לשם שמים והסיר שנואה מלבו, ורחל כשראתה שערדין לא ילדה וחשבה כי עדיין שנואה בלבו על לאה ולכן לא פתח ה' רחמה, והיינו וחרא רחל כי לא ילדה ליעקב, היינו שסבורה דראויה הייתה להוליד, רק ליעקב לא הולידה והוא הגורם שלא הסיר שנואה מלבו על לאה, ואמרה לו הבה לי בנים, כי הדב"ל תלוי בן אם לא יהיה סיבה בלבך על לאה יהיה לי בנים והמעובר על ידך. ויחר אף יעקב כי חשדה אותו שהיה נוטר שנואה על לאה אחר שהחבר לו כי לשם שמים החכונה, וה' רוצה שיאהב אותה, והוא מ"מ לא הסיר השנואה מלבו, ולכן ויחר אפו ויאמר התחת אלקים אנכי, הלא דחלת ה' אנכי, וכדמתרגם המתרגם כפ' ויחי נ, [ט] התחת אלקים אני דחלת ה' אנא, אשר מונע ממך פרי בטן, המונע ממך ולא ממני, אלא עונש הוא לך ולא ממני יבצר וק"ל:

ותרא רחל כי לא ילדה ליעקב ותקנא רחל באחותה. במדרש [נפש טו, ט] אל תקנא לכן בחטאים. כי אם ביראת ה' כל היום. הנה הדקדוקים רבים בפסוקים האלו, מאי וחרא רחל [כ] לא ילדה ליעקב, פשיטא שלא ילדה ליעקב, גם מ"ש ותקנא רחל תמוה, רחל הצדקה תהיה בה מרת הקנאה, ולכן אמר במדרש שליראת ה' קנאה באחותה להעמיד שבטי יתרה. גם כשרבבה מתוך צרה, ובמדרש [מש י] מאשים אח יעקב על זה, עיין רמב"ן. גם מ"ש התחת אלקים אנכי ג"כ צ"ב פירושו:

ואומר הנ"ל, הנה כבר תמה הרמב"ן האיך נשא שתי אחיות כיון ששמו כל התורה כולה, וכי כי בחו"ל לא שמר, וכשנכנס לארץ משה רחל שהייתה באיסור, ואומר כי רחל לא הייתה חולנית שאינה ראוי לבנים, אלא שהעבירה גורמת, שהיא שניה ונשא באיסור. והיינו וחרא כי לא ילדה ליעקב, היינו שגוראה לה לפי דעתה שדוקא ליעקב לא חלו מחמת שנוא כבר אחותה, אבל לאחר הייתה יולדת, וע"י זה ותקנא רחל באחותה, דהנה ידוע שקנאה אינו אלא כדבר שאפשר ולא בשאי אפשר, ולכן לא יקנא האדם במלך, ואילו הייתה סבורה ש"א"ל לה להוליד לא הייתה מתקנא, אלא יעין שחשבה שע"י שנואה באיסור אין לה בנים לכן קנאתה, ועיקר קנאתה הייתה שאחותה נשאת בהיתר והיא באיסור:

והיינו דאמר במדרש כי אם ביראת ה' כל היום, עבור שהיא באיסור קנאתה באחותה ואמרה ליעקב הבה לי בנים, וכונתה שכעבורו אין לה בנים שעבירה גורמת דבר זה, ויראה מה לעשות, או שיגרש אותה או את אחותה ויהיה לה בנים, או מאחר לא ממנו, וע"י היטב חרה ליעקב, ואמר שחשדה אותו שעובר עבירה ונשא שתי אחיות, ואמר התחת אלקים אנכי, נ"ל כדרך שמתרגם המתרגם לקמן [נ, ט] ביוסף התחת אלקים דחלת ה' אנכי, שירא הוא, כן אמר יעקב התחת אלקים אנכי, דחיל חטאין, ולא נשאתיך באיסור, וחרה לו על שחשדת אותו ואין בו, ואמר אין החסרון רק אשר מנע ממך פרי בטן, כך תלוי החסרון ולא כי, וגם לאחר לא תלד, ובאמת דיבר הנביא אבינו הזקן, ומיושבים כל הדקדוקים וק"ל:

ויאמר התחת אלקים אנכי אשר מנע ממך פרי בטן. כי רש"י ממך מנע ולא ממני, אבא לא היו לו בנים ואני יש לי בנים, ותמה רמב"ן וכי אין דרך צדיקים להתפלל עבור אחרים הנתונים בצרה. ונ"ל ליישב בשנדידים לפרש בריש חולדות ויעתר יצחק לדי לנוכח אשתו, ויעתר לו ד', ופירש"י מדברי תנ"ל ידוע. ונ"ל עוד דאיחא במדרש [טס] ויעתר יצחק, מלמד שהתפלל בעושר, והוא חמה. ונ"ל ע"ד שאמרו ז"ל [י"ק ג] כל המתפלל על חבירו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה תחלה, ולמדנו כן מאברהם שהתפלל על אבימלך וה' פקד את שרה. ושמעתי בשם אאמ"י זצ"ל [עין מו"מ פ"י מלכות ד"ה מלכא פלגס] שאמרו מאבימלך נתעברה שרה, היינו ע"י אבימלך, ע"י שהתפלל על אבימלך נתעברה שרה, וליצני הדור הפכו הדבר לרע ואמרו מאבימלך ממש נתעברה:

והנה ענין המתפלל על חבירו והוא צריך, וכו' שכיון שהיא צריך ואינו מטריח כלפי מעלה, ובצערו של חבירו הוא משחח ומעתיב בעדו, אז הוא נענה תחלה. ואומר גם כי יצחק שלא היה לו בן, לא היה מתפלל בשביל עצמו, כי היה שמח ביסודין, וכי רצון ה' כך הוא, אבל לא יוכל לראות בצרה של אחת צדקה רבקה והתפלל בעדה, והיינו ויעתר יצחק לדי לנוכח אשתו, אודותה ולא אודותיה, ולכן ויעתר לו ד', ולא לה, כי היא התפללה בעד עצמה והוא בעדה, ולכן ויעתר לו ד' ע"ד הוא נענה תחלה. והו כוונת המדרש, ויעתר לנוכח אשתו שהתפלל בעושר, ע"י איהו עשיר השמח בחלקו, כי מצא עצמו עשיר כמה שיש לו ולא ביקש יותר מאשר נתן לו ד', אלא התפלל בעד אשתו שלא יוכל לראות בצרה:

ונבוא אל המכון, כי רחל אמרה הבה לי בנים, התפלל עלי כמו שהיא אביך מתפלל, וסבורה הייתה שאילו התפלל בנדאי נתקבלה תפלתו, ועיין אבן עזרא, ואמר התחת אלקים אנכי אשר מנע ממך פרי בטן, אבא לא היה לו בנים והניח את שלו והתפלל בעד אשתו לכן תפלתו נשמעת כי היה צריך לאותו דבר והניח שלו והתפלל בעדה הוא נענה תחלה, אבל אני שיש לי בנים גם אם אתפלל בעדך לא יהיה תפלתי נשמעת כ"כ שאינה חשובה, כי אני צריך לאותו דבר, ואינו דומה תפלתי לתפלת אבא שנתקבלה מיד, כנ"ל נכון:

211

והנה בשני השמות — "אשה", "חיה" — נתבאר שיש לאשה שתי תכליות: האחד
 מה שירה עליו שם "אשה", כי מאיש לוקחה, וכמוהו תוכל להבין ולהשכיל בדברי
 שכל וחסידות, כמו שעשן האמהות וכמה צדקניות ונביאות וכאשר יורה פשט
 פרשת "אשת חיל" (משלי לא), והשני ענין ההולדה והיותה כלי אליה ומוטבעת אל
 הלידה וגידול הבנים, כאשר יורה עליה שם "חיה" — אם כל חי. והנה תהיה האשה
 כאשר לא תלו מנועה מהתכלית הקטן [השני דלעיל] ותישאר להרע או להטיב כמו
 האיש אשר לא יוליד, ונאמר עליהם [על האיש העקר והאשה העקרה]: "וגתתי להם
 בביתי ובחומתי יד ושם טוב מבנים ומבנות" (ישעיה נה, ה), כי ודאי עיקר
 תולדותיהם של צדיקים מעשים טובים [רש"י בראשית ה, ט ד"ה "אלה תולדות נח"].
 על כן חרה אף יעקב ברחל, כאשר אמרה: "הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי",
 לגעור בה ולהשכילה בזה בענין הנכבד והוא, שהיא אינה מתה לפי התכלית המשותף,
 באשר מנע ממנה פרי בטן, כמו שיהיה בו הענין גם כן אם לא יוליד.